

Muntanyes de Canejan

Val de Toran

90 excursions, ascensions,
crestes i canals de neu i gel

*Recull guanyador
del VII Premi Vertex,
convocat per la FEEC*

**Montserrat Timoneda
Jaume Llanes**

Cossetània Edicions

Azimut

96

Col·lecció: Azimut - 96

MUNTANYES DE CANEJAN

VAL DE TORAN

*90 excursions, ascensions, crestes
i canals de neu i gel*

MONTSERRAT TIMONEDA

JAUME LLANES

Cossetània
 EDICIONS

AQUEST LLIBRE FOU MEREIXEDOR DEL
VII PREMI VÈRTEX A UN RECULL D'ITINERARIS DE MUNTANYA,

CONVOCAT PER LA
FEDERACIÓ D'ENTITATS EXCURSIONISTES DE CATALUNYA,
AMB LA COL·LABORACIÓ DE COSSETÀNIA EDICIONS

EDITAT AMB LA COL·LABORACIÓ DE:

Ajuntament de Canejan

Conselh Generau d'Aran

Primera edició: desembre del 2007

Edita: Cossetània Edicions
C/ de la Violeta, 6 - 43800 VALLS
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

© Montserrat Timoneda i Jaume Llanes
© Cossetània Edicions

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Gràfiques Moncunill, SL

ISBN: 978-84-9791-324-9

Dipòsit legal: T-1.960-2007

Sentia l'encís que tant he conegut i assaborit a dalt de les muntanyes, l'alegria difusa, la lleugeresa de cos, l'agilitat dels membres i la serenitat del pensament, tan agradables d'experimentar, però tan difícils de pintar. [...] cessava d'estar isolat en aquests llocs salvatges i s'establia una secreta i indefinible intel·ligència entre ells i jo.

LOUIS RAMOND DE CARBONNIÈRES

Presentació

Els paisatges, com les olors i moltes altres sensacions que ens acompanyen al llarg de la vida, són la memòria triada d'aquells moments essencials que sempre volem recordar. La ribera del Toran és un d'aquests paisatges, i forma part de manera indestriable de la meua vida.

Ja fa alguns anys, en el meu imaginari, aquesta vall era una frontera entre la muntanya coneguda i la desitjada, entre el món real i el món mític de les llegendes. Com una "porta de Nàrnia", a través de la qual s'accedia a veure més enllà de la realitat quotidiana, fruit del desig que espurnejava ja aleshores per pujar muntanyes. Durant aquells anys d'infantesa, però, els cims que envoltaven aquesta ribera, amb el seu aspecte agrest, tancat i desafiant, quedaven reservats només per als caçadors experts.

Recordo de ben petit les imatges borroses de les cares d'una gent que, tot i la seva proximitat, venien poc a Les, que era aleshores el poble de referència, malgrat que en aquella època tenia tot just cinc-cents habitants. Recloses en el món particular d'aquella ribera, les seves visites a la botiga de casa només eren per proveir-se d'allò que el pare no els portava amb l'atrotinat dos cavalls amb què repartia el pa que, durant tants anys, va fer amb les seves mans.

Clar que, en aquells anys setanta del segle passat, tot i que els cotxes ja eren abundants, les carreteres encara no arribaven a tot arreu, i en alguns petits nuclis de la ribera el cotxe només s'atansava al peu d'un camí feréstec que portava al poble. D'allà estant, recordo, entre la boira, l'aparició d'un petit grup de dones, algunes vestides de negre rigorós, que destrament prenien un sac amb pa i, col·locant-lo sobre el seu cap, desapareixien entre una boira ploranera. Entre aquella boira hi havia el misteri d'un món ancorat en el segle XIX que difícilment, des d'aquella infància rural, abastava a comprendre. Un món que, per altra banda, s'esgotava lentament. De les mil persones que vivien allà a principis de segle, només hi quedaven —ja en aquells anys setanta— una quarta part.

Uns anys després, vaig seguir el camí d'aquelles dones fins a Porcingles i fins a Bordius. Allà, avui, ja no hi queda ningú; només les restes d'un poble abandonat on les teulades de palla sucumbeixen al temps, i també la memòria del Tòn de Donís, un caçador carismàtic, l'últim representant d'una nissaga i d'una forma de viure a l'Aran. Des d'allà estant, el camí de Porcingles a Canejan es veu com un balcó que permet observar la Val d'Aran de nord a sud, amb Era Lana de Les en primer terme. Amb la mirada es pot recórrer els boscos de Cabanon, allà on els més grans de Canejan explicaven que les fades estenien la seva roba al sol.

La casa de la Cisqueta, entre Porcingles i Canejan, és encara un testimoni que s'esgota en aquest vell camí, d'una dona que va resistir el progrés per viure fidel en el segle XX a una vida de muntanya a què mai no volgué renunciar, ni tan sols quan l'única companyia del seu gos Milord no era ja suficient garantia per als embats de la seva vellesa.

Ja fa uns quants anys, potser una vintena llarga, que amb en Jaume Llanes i després amb la Montse Timoneda vàrem descobrir les intimitats d'aquestes valls, els seus racons més amagats, els seus cingles més aeris i desafiants. Va ser al mateix temps que forjàvem una amistat per a tota la vida, compartint, ara ja, una llarga memòria d'excursions fetes i projectes encara per fer. La canal Lex va ser la nostra primera hivernal en la sempre desafiant muntanya de Crabèra, una canal llarga i elegant. Recordo també, d'aquells anys, algun ensurt, en el primer intent de la canal Nera, on l'herba llarga anomenada *culatera* va fer relliscar el Jaume. Sortosament, estava lligat a la corda, companya indispensable de les escalades. Però molt especialment tinc a la memòria tots aquells moments en què hem compartit una carmanyola amb una bona truita de patates a dalt d'un cim o a l'aixopluc d'una roca.

Tots aquests llocs compartits, i alguns altres que jo —menys metòdic que els autors— encara no conec, són ara itineraris d'aquesta guia; alguns complexos i tècnics, però molts d'altres pensats per fruir-los en passejades amables que ens portaran per frondosos boscos, on abunden els ceps i on podem sorprendre algun cérvol que comparteix amb nosaltres l'ensurt de trobar-se amb un estrany.

Per mi, aquestes han estat les millors sortides de muntanya, de descoberta d'un món mític, on, a més de l'aventura que sempre acompanya el desconegut, la companyia de dos filòsofs em va permetre trenar llargues converses pels costeruts camins de la muntanya i de la filosofia. Llargues converses que podien tenir com a protagonista Spinoza, o Sèneca i les seves indispensables *Cartes a Lucili* —llibre que encara avui és a la meva capçalera del llit—, o l'estimat Aran, sempre present al

fons de la vall, com la part abastable del món que batega sota de les muntanyes. En tot cas, són els moments inoblidables de la nostra vida que han emplenat de paisatges les nostres ànimes i, com diu en Jaume, "són la sòlida substància de nosaltres mateixos". Res no pot definir tan bé la història personal i la compartida d'una passió per un país, per una geografia, pels seus paisatges i pel sentiment vinculat a aquesta terra.

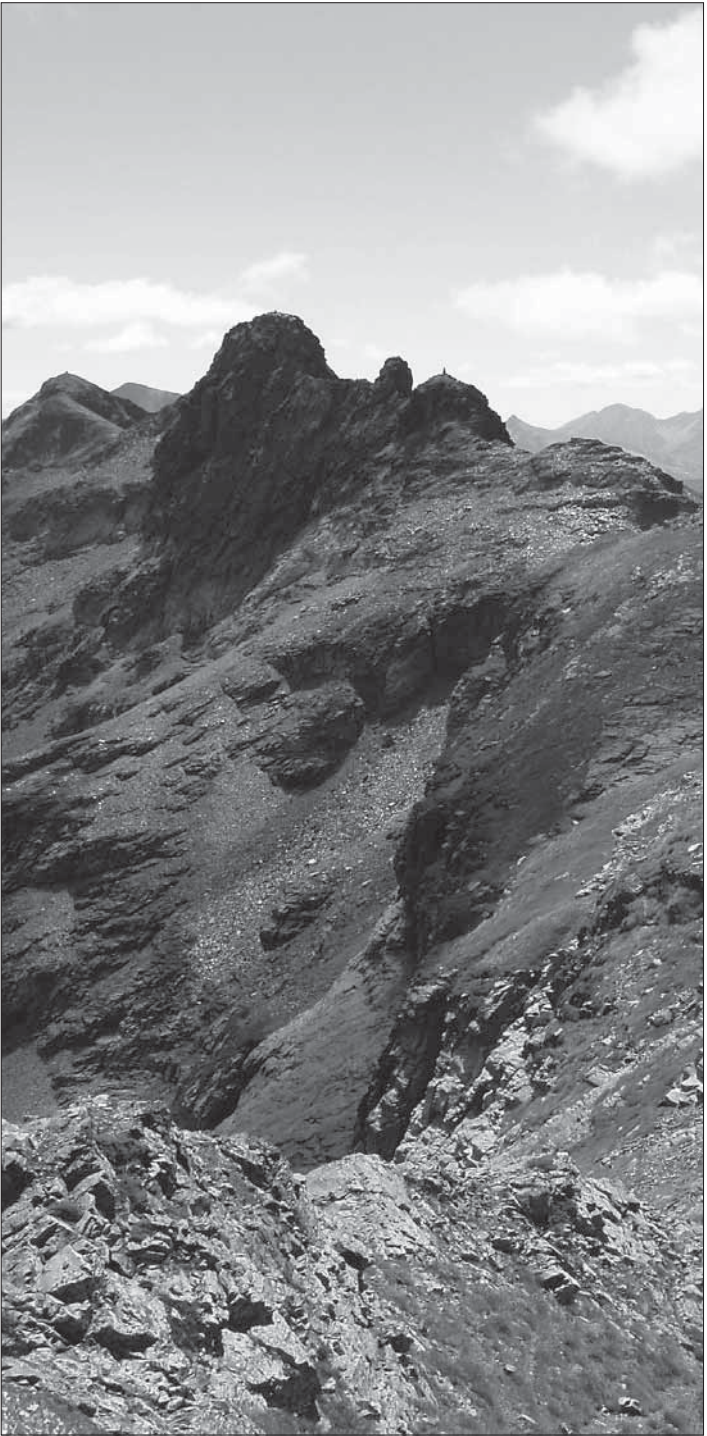
En el segle XXI, la Val de Toran segueix sent una frontera a un territori poc conegut i especialment singular. Aquesta guia ens ajuda a endinsar-nos i a conèixer una de les zones pirinenques més allunyades i desconegudes, però també més sorprenents. Mitjançant els itineraris i les propostes d'en Jaume Llanes i la Montse Timoneda es pot descobrir una nova dimensió d'aquest univers muntanyenc i etnogràfic, que ens situa a sobre de la columna vertebral del massís que tanca l'Aran per la seva banda est. Un univers singular que, si en algun lloc conserva l'essència de la seva diferència lingüística i cultural, de la seva forma de viure i entendre la muntanya, és justament en aquests racons recòndits de la geografia aranesa.

Aquesta és, però, una guia poc convencional. En primer lloc, perquè recull amb un rigor poc usual en els nostres dies, on tot es fa amb celeritats meteòriques, el treball de molts anys de descoberta metòdica d'aquestes muntanyes. I en segon lloc, perquè, a diferència del que sovint passa en aquest tipus de publicació, és un llibre amb ànima. La seva descripció dels itineraris i de les excursions no s'atura només en l'estricta tècnica topogràfica o descriptiva dels recorreguts, sinó que permet percebre el compromís personal dels autors amb el territori i amb la seva gent.

Ho dic des de l'experiència personal d'haver participat en algunes de les sortides que els autors han fet per aquestes contrades i del treball que ha suposat arribar a definir la toponímia i els noms de cada un dels "parçans" mitjançant llargues investigacions amb pastors i caçadors.

He d'agrair als autors la possibilitat que ens donen de descobrir aquests paratges amb la certesa de triar els millors itineraris i els millors recorreguts. És un agraïment que faig perquè estimo aquesta vall com una part indestriable de la meva vida, però també perquè crec que tots aquells que la descobreixin a partir de la invitació que ens fa aquest llibre també acabaran sentint-se part de l'univers fantàstic que són aquestes muntanyes i la seva gent.

Francesc Boya
Escriptor i Síndic d'Aran

Tuc de Canejan

Agraïments

La nostra guia és el resultat d'un llarg procés d'immersió en la Val de Toran. Tanmateix, no hauríem pogut penetrar en els racons, en els secrets i en la bellesa d'aquesta ribera sense l'ajuda, sempre desinteressada, de les persones que hi estan íntimament vinculades. És per aquest motiu que ens trobem impel·lits per un fort sentiment interior a fer un llarg llistat d'agraïments.

Al Paco Boya i a la Manuela Ané —amb els quals hem compartit experiències úniques i irrepetibles en el marc del Toran—, perquè han fet possible que ens vinculéssim a la Val d'Aran, a la seva cultura i a la seva llengua amb el lligam de l'estimació. Som uns apassionats de les muntanyes de Canejan i, gràcies a aquests amics, també ens sentim aranesos. A la Manuela, li agraim especialment la correcció lingüística dels mots en aranès que apareixen a la guia (els errors que hàgim pogut cometre només són conseqüència de les nostres limitacions a l'hora d'interpretar i transcriure el que hem escoltat). Al Paco li estem molt reconeguts per l'emotiva presentació que ha fet del nostre treball.

El Pere Pascual i l'Eloi Saula també tenen un paper destacat en la guia i, a més dels intensos moments que ens han regalat, els agraim la seva valuosa ajuda en l'exploració d'alguns dels espais més recòndits i difícils del Toran, així com els incomptables suggeriments i consells que ens han donat. Només uns experts pirineistes com ells poden entendre la passió que desperta la muntanya en els que l'estimen: és un símbol de bellesa, una font de plenitud, però també un repte per a l'esperit.

Entre els habitants de Canejan i dels poblets del seu entorn, n'hi ha uns quants que tenen un coneixement tan exhaustiu del seu territori que deixen bocabadat l'alpinista més experimentat. La necessitat de subsistència i els anys de contacte amb el medi —esdevinguts a un ritme pausat i dens— els han despertat un instint d'orientació que els visitants ocasionals no podrem assolir mai. Parlant amb aquests aranesos, hem descobert camins i passos que han permès que ens endinséssim en llocs

avui ja feréstecs. Hem conegut noms de llacs, prats, colls i cims dels quals ja ningú més no en pot donar testimoni. Hem tingut la sort de trobar, encara, veritables especialistes de cada zona de la nostra guia.

Tenim un reconeixement especial per al Pepe Marqués, que és un inesgotable caminador i, de ben segur, el millor coneixedor que hi ha en l'actualitat de la Val de Toran. Ell sap els noms de cada racó, de cada pedra, de cada relleu i, sense el seu pòsit de saber, no haguéssim pogut recollir la majoria de topònims emprats en la guia, en especial de la regió de Bordius, de Cumedan-Es Cobos i d'Arbaet-Estancauilha. Li agraïm també la paciència i la bona disposició que ha mostrat sempre per satisfer la nostra curiositat.

Al Fernando Atés Bersach, al Fernando Atés Combalier i al Pepito Sacau, els agraïm els detalls essencials que ens han ofert de la serra que va des del Dossau des Plans de Losàrs fins a Vacuèr. A l'Emilio Escots, les seves informacions *in situ* de la regió d'Arbaet-Estancauilha i de Comatroja, amenitzades amb uns tocs d'humor subtil. Durant molts anys els hem trobat per les valls i les carenes, amb les ovelles, amb les vaques o amb la dalla. Els devem també el fet d'haver pogut conèixer, en experiència directa i aviat irrepètible, el treball que realitzen els homes de muntanya des de temps ancestrals.

Agraïm al Manuel Arredonets —caçador llegendari a la Val d'Aran— i a tota la seva família que hagin compartit amb nosaltres unes dades que avui són exclusives sobre la regió de Liat. En els mapes existents, hi ha molts buits i errors toponímics relatius a aquesta zona, la qual cosa ens va provocar alguns dubtes que en alguns moments vam creure que eren irresolubles.

També donem les gràcies al José Ferré i al Bienvenido Sandaran per una munió de precioses referències que ens han proporcionat dels indrets més diversos del seu estimat país.

Valorem, de tots els anteriors, la seva conversa sempre franca i gens apressada, a través de la qual hem tingut el privilegi de tastar les delícies d'una antiga saviesa. I de tots els habitants de Canejan, l'acolliment que des del primer dia ens han brindat, especialment a la Brígida i al Pepito Sandaran. Aquests darrers ja no es troben entre nosaltres, però ens hi sentim molt lligats per la tendresa del record.

Finalment, agraïm l'amabilitat del Joan Cornudella per acceptar la tasca de correcció lingüística del text de la guia, i la gentilesa del Jorgi Siscart, l'Enric Caballero i l'Aleix Saura pels mapes, fotos i informacions diverses que ens ha facilitat.

Introducció

Les muntanyes de Canejan formen un conjunt paisatgístic extraordinari, ple d'indrets que fascinen els visitants per la seva bellesa salvatge i, alhora, acollidora. Passejar per les parts baixes i frondoses de la ribera de Toran, endinsar-se en qualsevol vall secundària on s'amaguen estanys idíl·lics envoltats de verdor o ascendir algun dels nombrosos cims-miradors de la regió són experiències que desvetllen profundes emocions. En l'univers del Toran, el temps s'alenteix i l'excursionisme esdevé una activitat contemplativa molt propera a la poesia.

És difícil explicar la causa de l'atracció que provoquen aquestes muntanyes, però ens sembla que es deu al singular equilibri que es dona entre l'entorn natural i els elements humanitzats. En efecte, a les manifestacions imponents de la naturalesa, pròpies del vessant atlàntic de la serralada pirinenca, cal afegir-hi les intervencions fetes al llarg de segles per l'activitat humana. El feixuc i enginyós treball que els homes i dones van haver de realitzar per poder viure en un medi abrupte va modelar un paisatge pastoral molt harmoniós que avui, en part, encara es conserva.

Des de temps immemorials, la presència humana va ocupar de manera permanent tot l'interior de la Val de Toran. Fins fa poc, hi havia una multitud de cases esparses per la muntanya i també petits nuclis de població (Campespin, Porcingles, Sant Joan de Toran, Pradet, Bordius, entre d'altres) que depenien administrativament de Canejan, el poble principal de la vall, que durant un temps va ostentar el títol de vila. En el moment de màxima esplendor demogràfica, assolida durant el segle XIX, el municipi tenia més de mil persones. Es tracta d'un fenomen únic a l'Aran, ja que cap altra ribera d'aquest país no ha estat humanitzada d'una manera similar.

La Val de Toran presenta unes característiques específiques més idònies per ser habitada que les altres riberes araneses, malgrat que el seu territori sigui molt agrest: durant uns deu quilòmetres, el seu fons no té gaire desnivell i, a més, com que està separada de l'eix axial pirinenc i orientada d'est a oest, té un clima una mica més suau en el vessant de la solana.

Fent un esforç d'imaginació per tirar enrere en el temps, podem representar-nos un quadre ideal del passat: arreu, petits caserius amb cases i bordes ben arreglades, envoltats de conreus i prats ben dallats; una xarxa important de camins que duïen a tots els racons, ben delimitats per murs de pedra i arbres per donar-hi frescor; incomptables fonts i abeuradors de fusta i de pedra; centenars de bordes, cabanes i aixoplucs allunyats de les zones habitades, situats en els llocs més inversemblants d'un territori molt dret i rocós i, sobretot, una gernació de persones i de bestiar que omplien de vida i color les muntanyes, des de les zones baixes fins als herbeis més enlairats i d'accés difícil. En definitiva, una rica cultura pastoral que arribà a esdevenir força diferent de les de l'entorn. A Canejan encara es parla l'aranès amb un accent particular i perdura el caràcter coratjós i vitalista dels antics habitants d'aquestes feréstegues contrades.

Però tota aquesta riquesa de vida humana ha anat minvant vertiginosament des de principis del segle XX. Actualment, arreu de la Val de Toran hi ha rastres de cases i bordes caigudes, de camins perduts, de prats envaïts per la vegetació. Molts llogarets estan abandonats i d'altres pràcticament derruïts. Com és lògic, també s'acaben les formes d'economia associades a la vida d'abans: gairebé no hi ha bestiar i, per tant, desapareixen els pastors i s'estronca la línia de comunicació d'una immensa tradició de coneixements sobre la muntanya. Durant la primera meitat del segle passat, les mines de Liat van frenar una mica el despoblament que no feia gaire que havia començat. L'exploració forestal dels boscos també va ser una font de riquesa per al municipi, però mai no va ser una solució per als seus habitants. Des dels anys seixanta i fins a finals dels vuitanta, la indústria hidroelèctrica va donar ocupació a algunes persones, però després va deixar de generar llocs de treball. I en els darrers anys no s'ha desenvolupat en aquesta regió cap nou tipus d'economia que mantingui la població, com ha passat en altres zones de la Val d'Aran. Molts dels habitants actuals de Canejan (que ara no arriben ni al centenar) es veuen obligats a treballar fora del poble, on continuen vivint a causa dels forts lligams que mantenen amb el seu territori. Malauradament, el degoteig de la despoblació no s'atura.

Tot i així, des d'una perspectiva turística i excursionista, la Val de Toran té uns atractius indiscutibles i, tal i com dèiem al principi, continua sent una regió molt especial. Ens centrarem en els seus tres valors principals.

El primer és l'esplendor de la seva naturalesa, en part afavorida per l'abandonament de les feines rurals. En les darreres dècades, el bosc ha anat conquerint tota la part baixa de la vall i ara ocupa tots els estatges, des del submuntà fins al subalpí. S'hi troben boscos de roures i freixes, fagedes immenses, grans

avetoses i amples franges de bedolls i moixeres de guilla. En les poc freqüentades valls secundàries hi ha una gran diversitat de plantes i flors d'alta muntanya, entre les quals hem vist moltes espècies que els llibres especialitzats consideren rares o fins i tot molt rares. La fauna també és abundant i gairebé en totes les excursions es poden admirar alguns exemplars de diverses espècies: cérvols, isards, cabirols, senglars, guineus, esquiroles, voltors, salamandres... D'altres són més difícils de veure, però també hi són presents: óssos, galls fers, erminis, martes, fagines, llúdrigues, tritons pirinencs, escurçons... En definitiva, es tracta d'una veritable reserva natural que pot tenir un gran interès per als amants de la natura.

Un segon valor de la Val de Toran és el patrimoni antropològic o cultural que encara conserva, malgrat el deteriorament que ha sofert en els darrers anys. Ja hem destacat la importància del fenomen dels caserius, únic a la Val d'Aran. D'alguns ja no en queda ni rastre (Sestré, Cassenhau), d'altres estan abandonats i tenen moltes cases caigudes (Campespin, Bordius), i només uns quants tenen alguns habitants temporals (Pradet, Sant Joan de Toran) o permanents (Porcingles).

Sant Joan de Toran és un cas emblemàtic. Va ser restaurat ja fa bastants anys amb un respecte absolut per les formes de construcció tradicional, segons uns criteris totalment diferents als que imperen en la resta del territori aranès, cada dia més despersonalitzat. El resultat és un poblet bellíssim, que conserva les essències del passat i que ara pot projectar-se cap al futur. Potser podria ser un model de referència per a futures restauracions d'altres poblets, ja que és impensable la recuperació dels antics modes de vida.

Estanhet deth Pòrt d'Arbe

Aster alpinus

Genciana acaulis

Dactylorhiza incarnata

Anemone vernalis

En el patrimoni cultural cal incloure un cert nombre de cases i bordes ben conservades, els escassos prats que encara es treballen, alguns vells camins rurals interessants, les cabanes de pastors que s'han arreglat per poder-hi pernoctar i nombroses fonts i abeuradors esparsos per la muntanya. Un capítol a part són les mines de Liat, del tot abandonades des de fa més de mig segle, que han deixat a la regió de Toran molts signes d'un passat industrial de grans dimensions. En destaquen els dos magnífics camins de ferradura per on s'accedia a les zones d'extracció de mineral i que ara són importants rutes excursionistes: el camí de Bedreda i l'espectacular camí de Güèrri.

Tota la humanització aconseguida al llarg dels segles està sent derrotada per un adversari molt més poderós: una naturalesa que vol recuperar el seu terreny perdut. Certament, és preferible aquesta conquesta silenciosa que no pas els efectes devastadors provocats per la construcció voraginosa que veiem en llocs molt propers, però, d'altra banda, seria molt trist que desapareguessin totes les manifestacions d'un passat cultural tan ric. Potser s'hi podrien trobar solucions abans que no fos irreversible.

I l'últim aspecte que volem ressaltar és l'enorme potencial excursionista de la Val de Toran, gairebé desconegut. A més dels entorns humanitzats, que ja són un motiu suficient per fer passejades i excursions, les muntanyes de Canejan tenen paisatges de primer ordre que poden donar grans satisfaccions als muntanyencs: camins encantats que travessen per l'interior de fagedes centenàries i d'extenses avetoses; omnipresència de l'aigua en una multitud d'estanys, basses, torrents i reguerols, cascades, fonts, aiguamolls...; cims modestos però encisadors i d'altres impressionants i severs, amb magnífiques panoràmiques locals i dels Pirineus; crestes llargues, aèries i solitàries i, a l'hivern i a la primavera, quan el paisatge està totalment transformat per la neu, nombroses cascades i canals glaçades per ascendir tot emprant les tècniques d'escalada en neu i gel.

Sembla increïble, però ben a prop d'algunes de les zones més visitades pels excursionistes (Colomers, Restanca, Artiga de Lin...), existeix aquesta regió tan poc freqüentada, però que no té res a envejar a aquelles en qualitat. Aquest oblit potser ha estat una conseqüència del fet que les belleses del Toran no són tan evidents ni tan accessibles com les dels altres llocs. És una vall que, a causa de la seva estretor, fa la impressió que no té espais a les part altes i que només hi ha vegetació en uns vessants abruptes i intransitables. La manca d'informació i l'allunyament també han contribuït a aquest desconeixement. L'absència de senyalitzacions que indiquin l'accés a les valls secundàries (a part de la zona de Liat) fa difícil la realització d'itineraris a molts estanys i cims si no es coneix bé la regió.

Sortida de la canal Era Trauèssa

És en aquest darrer punt on s'inscriu la nostra guia, tenint en compte els altres dos altres aspectes comentats. Amb el nostre treball, voldríem contribuir a ampliar el coneixement de les muntanyes de Canejan en l'àmbit excursionista, sense cap por que això suposi malmetre el seu encant o pugui ser causa d'algun deteriorament. Al contrari, ja que estem convençuts que aquells que van a veure el paisatge natural o humanitzat caminant són els que més el respecten i els que més s'afanyen a conservar-lo. Si hi ha excursionistes, els camins no es perdran i es desvetllarà —n'estem convençuts— una profunda estimació per un dels entorns més ben conservats del nostre país.

Com veieu, tot i que els aspectes ecològics i antropològics ens preocupen i ens interessen, el nostre propòsit no ha estat fer un estudi seriós sobre alguns d'aquests temes —ho deixem per a altres mans més capacitades— sinó tan sols oferir un instrument per poder compartir allò que a nosaltres ens ha meravellat d'aquest racó del món.

Característiques de la guia

Esperit de la guia

Els itineraris d'aquesta guia no són el producte d'un treball *de pas* per les muntanyes de Canejan, és a dir, el fruit d'una sèrie de visites intencionades, però circumstancials, a una regió que es pretén ressenyar. Avui dia hi ha especialistes que fan veritables batudes per les zones i en saben extreure magnífics traçats. Però nosaltres no hem procedit així.

Ens plau definir la nostra tasca com *de permanència* o *de fidelitat*, ja que ens sentim molt vinculats a aquestes muntanyes, la qual cosa ens ha fet aspirar a una guia de caràcter integral, que inclogués una gran selecció d'itineraris a gairebé tots els llocs interessants de la Val de Toran. Hem realitzat durant molts anys centenars de sortides per tal de trobar els que finalment hem considerat, segons el nostre parer, els millors traçats i els conjunts de recorreguts més representatius de cada sector.

En aquesta recerca, gràcies al valuosíssim ajut d'algunes persones del país, hem pogut localitzar i resseguir passos que els pastors i caçadors havien traçat des de molt antic en llocs veritablement espectaculars. Ressenyant algunes d'aquestes rutes gairebé oblidades, hem volgut fer un homenatge a tota aquesta tradició anònima que ens sembla digna d'admiració.

En moltes ocasions, també hem fet una mica la tasca d'exploració, endinsant-nos en llocs més complicats, pels quals no hi ha constància que hi hagi passat ningú. Es tracta d'alguns trams verticals de crestes i també, durant l'hivern i la primavera, de nombrosos corredors gelats que requereixen l'ús de tècniques d'escalada.

Àmbit de la guia

Amb el títol *Muntanyes de Canejan* fem referència al conjunt de valls secundàries i cims de la Val de Toran des d'una perspectiva geogràfica, sense tenir en compte que hi ha petites parts que no pertanyen administrativament a Canejan sinó a d'altres municipis aranesos. A més, com que l'excursionisme no entén de fronteres, algunes vegades ens endinsem en les

valls veïnes franceses o araneses. Això s'esdevé sovint, per exemple, en els cims de la Cresta de Crabèra, que són poc accessibles pel costat aranès i molt més fàcils, en canvi, pel vessant francès; i també és habitual en la complexa regió de Liat, que és capçalera de la ribera de l'Unhòla i del Toran, on és difícil establir una delimitació geogràfica clara.

Buscant una major precisió, l'àmbit de la guia ens el podem representar com un trapezi, els costats del qual serien els següents:

- A l'oest: la carena que delimita la vall de Bordius de la vall principal de l'Aran (Serra Baisha, 2.298 m; Tuc des Crambes, 2.324 m; Es Neres, 2.247 m; Eth Cau de Naut, 1.812 m) i el riu Garona en el seu pas per Pontaut, on desemboca el riu Toran.
- Al nord: la carena fronterera amb França, que va des del Cap dera Sèrra (1.266 m) fins al Pòrt d'Arbe (Portilhon d'Albi, als mapes; 2.457 m), coll situat entre la Cresta de Crabèra (amb tres tucs de més de 2.600 m) i Tuc dera Horqueta (Sèrra Nauta, als mapes; 2.705 m).
- A l'est: la conca lacustre de Liat, on hi ha uns quants estanys de dimensions mitjanes i petites que aboquen les aigües al Toran i on també s'hi troba el gran Estanh Long de Liat, que desguassa cap a Bagergue.
- Al sud: la llarga serra que separa la Val de Toran de la Val de Varradòs, que va des d'Eth Montlude (2.517 m) fins a la Pica Palomèra (2.478 m).

Malhs dera Pala deth Gesp

Estructura

Hem dividit la guia en vuit sectors, buscant, sempre que hem pogut, la unitat geogràfica, com per exemple una vall i la seva capçalera de cims. Després hi afegim un apartat de travessies més llargues que abracen diversos sectors. Amb aquesta estructuració pretenem obtenir una visió clara d'unes muntanyes poc conegudes i alhora disposar d'una guia més manejable.

A cada sector li dediquem un capítol, que conté una breu presentació general, l'explicació dels punts de partida i una selecció d'itineraris, classificats en quatre categories, indicades al principi de cada itinerari amb la paraula clau: excursió, ascensió, cresta o canal de neu i gel.

Criteris dels itineraris

En total, proposem 90 itineraris numerats que ens sembla que són una expressió força àmplia i variada del potencial muntanyenc de la Val de Toran. Al principi de cada itinerari, hi incloem sempre una breu presentació de caràcter subjectiu, amb valoracions estètiques o tècniques, divagacions muntanyenques o, fins i tot, algunes curiositats. En la descripció del recorregut hem intentat ser clars i precisos, amb algunes pinzellades paisatgístiques ocasionals.

També voldríem posar de manifest els criteris que hem seguit, sempre que ens ha estat possible, en la confecció dels itineraris: primer, la circularitat del traçat, intentant que la pujada i el retorn siguin diferents però que conflueixin en el mateix punt de partida; i, segon, l'equilibri dels elements físics, tècnics i estètics que intervenen en un recorregut (per posar un exemple: una sortida que té per objectiu gaudir del bosc ens ha semblat que no havia de tenir ni la duresa ni la complexitat de traçat que correspon a una ascensió o a una cresta).

En cada itinerari hi hem adjuntat una breu fitxa tècnica, on s'especifica el següent:

- 1) L'**horari total**, que no pretén ser exacte, sinó només orientatiu. Les excursions han estat realitzades amb un ritme més suau que la resta de sortides.
- 2) El **desnivell acumulat**, també amb valor aproximatiu.
- 3) La **duresa física**, amb quatre nivells: * (suau), ** (mitjà), *** (dur) i **** (molt dur).
- 4) La **dificultat tècnica**. En molts itineraris indiquem, de manera descriptiva, quan hi ha algun punt delicat a causa de les dificultats d'orientació o de l'exposició. Quan hi ha trams o itineraris d'escalada, seguim l'escala tradicional de dificultat: I, fàcil (F); II, poc difícil (PD); III, bastant difícil (BD); IV, difícil (D); i, el grau màxim inclòs a la guia,

V, molt difícil (MD). Cal tenir present que els dos primers graus, malgrat la denominació, ja impliquen l'ús de les mans per a la seva progressió i, encara que no necessiten corda, requereixen una experiència muntanyenca. A partir del tercer grau (BD o III) ja es fa gairebé obligat l'ús de la corda i de mitjans d'assegurança, com bagues, fisuriers o pitons. Per a les dificultats en neu i gel, seguim la mateixa escala per la dificultat global i especifiquem la inclinació dels passatges més verticals: 60°, 80°, etc.

- 5) El **material** aconsellat, només en sortides més tècniques.

Perills possibles

- *La boira*: el fet que la Val d'Aran estigui situada en el vessant atlàntic dels Pirineus provoca que estigui sotmesa al fenomen d'*era bruma*, que tapa completament els fons de la vall i només deixa al descobert els cims a partir d'una certa altura, que pot ser molt variable. Aquest fenomen s'accentua més al nord del país, és a dir, a la Val de Toran, que és envaïda molt sovint per boires espesses que es presenten amb molta rapidesa. Alguns dies, la boira està instal·lada de bon matí i se'n va a mesura que avança el dia, però cal tenir en compte que a mitja tarda torna a aparèixer amb facilitat. Les característiques de la vegetació i del relleu d'aquesta zona fan que amb boira sigui molt difícil d'orientar-se. Tots els pastors del país tenen anècdotes per explicar d'*era bruma*, fins i tot alguna de tràgica.
- *El terreny mixt d'herba i roca*: la Val del Toran té una estructura rocosa (Canejan està aixecat sobre la roca), però aquesta gairebé sempre està coberta per un mantell vegetal. La impressió que fa a la vista és que, damunt del bosc (a part de la Cresta de Crabèra), tot és herba. Però malgrat això, no es tracta d'unes muntanyes suaus, d'aquelles que s'anomenen de vaques, sinó que té uns pendents molt pronunciats. Això fa que en cas que l'herba estigui mullada, hi hagi un perill seriós de relliscar en els llocs més drets. Un piolet, en aquestes circumstàncies, dona molta seguretat. Un bastó de caminar també és útil. Pel que fa als itineraris que presenten alguna dificultat tècnica, cal dir que a vegades s'escala tocant roca i herba alhora (una mà a la roca i l'altra a l'herba, i el mateix amb els peus). Costa una mica d'adaptar-se a evolucionar per aquest terreny insegur, on les proteccions són escasses.
- *La fauna*: la presència de determinades espècies animals i vegetals és signe de salut ecològica. La Val de

Isards sorpresos a Era Toa des Cobos

Toran possiblement té la més gran riquesa de fauna i flora de tota la Val d'Aran, ja que és el territori més extens d'aquesta comarca que no està explotat en l'àmbit ramader i que presenta menys intervencions urbanístiques. La fauna major (óssos, senglars, etc.) només és perillosa quan se sent amenaçada. Cal anar amb compte a l'hora d'atansar-se massa als cérvols en època de zel (tardor), perquè, encara que no fugen, tenen un instint agressiu. L'únic animal veritablement perillós és l'escurçó (el que hi ha al Toran és l'escurçó pirinenc, la *Vipera aspis*), que pot picar si es trepitja o se sent acorralat. D'escurçons n'hi ha gairebé a tot el Pirineu; però com que molts itineraris que proposem no passen per camins fressats, cal vigilar per on es trepitja.

- *Aïllament*: a l'hora de planificar les sortides per la Val de Toran, no s'ha de menystenir l'aïllament en què es desenvolupen. L'escassa freqüentació d'aquesta regió i la seva orografia complexa i abrupta poden ocasionar serioses dificultats en cas d'accident. Si es porta mòbil, a dalt dels cims hi acostuma a haver cobertura, però no pas a l'interior de la majoria de valls secundàries. És imprescindible deixar ben explicat l'itinerari de la sortida a algú que pugui avisar emergències o els bombers (085) en cas d'un retard excessiu de l'horari previst.
- *Les allaus*: a l'hivern i a la primavera, hi ha un gran risc d'allaus a la Val de Toran. A part de les acumulacions de neu pols recent, les plaques o les altes temperatures

amb gruixos importants de neu, un gran perill en aquesta zona són els desprendiments de la neu de les parts altes de les muntanyes exposades al sol. Com que les valls secundàries del Toran són molt encaixonades i tenen forts pendents, aquestes allaus acostumen a baixar ben bé fins al fons, arrossegant i acumulant molt material en la caiguda. Els llocs més perillosos són el barranc de Güèrri i la Coma d'Arbe (cal prestar molta atenció en aquest pas obligat en el descens de les canals de la Cresta de Crabèra).

No és aconsellable de sortir quan hi ha un risc elevat d'allaus i cal prendre sempre, en les ascensions hivernals, les precaucions habituals: pales, sondes i arva, a més de deixar ben explicat l'itinerari que es vol realitzar.

Allotjament i menjar

- *Menjar*: la Val de Toran té tres establiments de bar-restaurant. A Canejan hi ha Era Borda Paulic i Casa Deó, i un altre a Sant Joan de Toran. Si voleu proveir-vos de menjar per a les sortides, haureu d'anar a Les, a Bossost o a Era Bordeta, que són els pobles més propers a la zona
- *Refugi d'Era Honeria*: actualment, aquest és l'únic allotjament que es pot trobar a la Val de Toran, ja que no hi ha ni una sola plaça hotelera, cap casa de turisme rural, cap alberg ni cap càmping. El refugi té 30 places (amb descompte per als excursionistes federats) i està obert tot l'any. S'hi arriba en cotxe per la carretera de Pontaut a Canejan i Sant Joan de Toran.
- *Acampada*: no és permesa l'acampada lliure en cap lloc dels fons de la ribera, però es pot acampar durant la nit a les parts altes si es desmunta la tenda l'endemà. El bivac és permès en tots els sectors.
- *Cabanes de pastors*: en cas que es vulgui pernoctar a la muntanya, hi ha nombroses cabanes (assenyalades en cada sector de la guia) que estan en bones condicions. Durant la temporada de pasturatge, cal tenir en compte que els pastors sempre tenen preferència.

Criteris toponímics

Establir una informació toponímica clara, encara que no exhaustiva, no ha estat una tasca fàcil per a nosaltres. Els mapes existents contenen força errors toponímics, i això ens ha obligat a fer una contrastació contínua dels noms publicats amb els que empren els habitants de la Val de Toran que coneixen més bé la muntanya i són fidels a la tradició toponímica transmesa pels seus avantpassats. La llista del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* tampoc no ens ofereix gaires més solucions, en la mesura que no és prou àmplia ni precisa.

A més, el fet d'escriure una guia en català d'un territori que té una llengua diferent ens ha plantejat nombrosos problemes. Els criteris de denominació i fixació preestablerts per la Generalitat d'acord amb l'Institut d'Estudis Catalans no solucionaven de soca-rel els nostres dubtes.

Per aquests motius, intentant ajustar-nos a la normativa existent en la mesura que ens ha estat possible, hem seguit els següents paràmetres:

- 1) Utilitzem l'aranès en tots els topònims, segons indica la Llei de política lingüística de 1998.
- 2) Seguim sempre l'ús de la parla de Canejan; ja sigui quan trobem llocs que s'anomenen de manera diferent a les altres poblacions que comparteixen les mateixes muntanyes (com són Varradòs i Les), ja sigui quan no tenim altra referència que la transmissió oral. En aquest darrer cas, fem una transcripció directa de la fonètica, tal com preveuen els criteris ja esmentats.
- 3) Per tal que els topònims de les muntanyes i dels seus passos conservin els matisos específics de l'ús de Canejan, hem decidit integrar en aquests els noms comuns que hi apareixen vinculats sempre i indefugiblement (de fet, pel que fa als orònims, els criteris estableixen que es conservi el nom genèric específic de cada àrea geogràfica). És per aquest motiu que els posem també en majúscula entenent-los com a part del mateix topònim (exemples: *Pica Palomèra*, *Tuc de Pan*, etc). Aquest és el

cas, sobretot, dels noms comuns com *tuc*, *sèrra*, *malh*, *pica*, *cap*, etc.

- 4) A l'anterior conjunt hi hem afegit altres orònims que segueixen un patró similar. Són noms comuns que considerem quasi fossilitzats per l'ús al topònim i que, a més, donen una referència molt específica d'un indret de la muntanya. Tindríem entre aquests casos: *corrau*, *coma*, *passada*, *pas*, *coret*, etc. (exemples: *Corrau deth Mieï*, *Coma Romian*, etc.).
- 5) També ens ha semblat oportú posar integrat al topònim el nom genèric de *lac* i *estanh*, ja que hi ha raons de distinció o d'habitud que fan que els habitants de la Val de Toran els vinculin específicament a un més que a un altre. Així, per exemple, tenim *Lac deth Potz* o *Lac de Comatroja* i, en canvi, *Estanh Nere* o *Estanh de Cumedan*.
- 6) Els altres noms vinculats a topònims com ara riu, barranc, camí, font, etc. els considerem comuns i els posem en català (a part d'algunes excepcions). Quan un topònim, atenent a l'ús, no va acompanyat d'un nom comú que el determini, nosaltres, si ho creiem convenient, n'escollim un i el posem en català (exemples: *serra d'Era Trauèssa*). En altres casos, quan el context ja deixa entendre el tipus d'orònim de què es tracta, deixem el topònim sol.
- 7) Pel que fa als articles, seguim també els criteris de l'IEC, i els posem en majúscula quan són irreductibles (de fet en aranès els articles que acompanyen els topònims sempre hi van; exemple: *Es Dees*). Però els eliminem en el cas d'aquells topònims més complexos que ja estan determinats per un nom genèric. En aquests darrers casos, però, deixem els articles que queden integrats dins del nom propi, tal com preveu la normativa (exemple: *Corrau deth Mieï*).

Els itineraris

SECTOR 1

Canejan • Porcingles • Tuc de Pan

Canejan atreu l'atenció dels turistes que visiten el Baish Aran. Des del fons de la vall, el poble ofereix una imatge molt altiva per raó de la seva situació enlairada enmig de la muntanya.

El viatger observa un petit conjunt arquitectònic que conserva una aparença rural, al contrari de molts altres nuclis aranesos que han esdevingut veritables urbanitzacions. La disposició compacta de les cases de Canejan damunt d'un relleu escarpat també li dona un cert aire de fortificació, com si fos una reminiscència del seu origen, un castell romà des d'on es vigilava, a vol d'ocell, la porta principal d'accés a l'Aran pel nord.

Actualment, la seva elevada ubicació provoca inconvenients d'accés, però també té avantatges. En efecte, el nucli està en un lloc molt assolellat i no té uns hiverns tan apagats com els que pateixen els pobles situats a les parts ombrívols de la vall. A més, els habitants de Canejan tenen el privilegi de poder contemplar, des de les cases, unes vistes espectaculars de la Val d'Aran quan fa el clot més gegantí de tot el seu recorregut.

Val la pena aturar-se en aquest escenari, que és tota una lliçó geològica i estètica. A baix, Era Lana de Les, una antiga cubeta glacial aplanada pels sediments deixats per la Garona des de fa milers d'anys; als costats, en forma d'U, els murs altíssims que formen els frondosos vessants laterals de la vall (a l'esquerra, mil sis-cents metres fins al Tuc des Neres; a la dreta, mil tres-cents fins a la Sèrra Longa de Les) i, com a decorat de fons, les alteroses crestes i geleres dels massissos de la Maladeta i de Lys (Malh Pintrat, Malh Barrat, Bom, Malpas), que sobresurten més d'un quilòmetre per damunt de la carena que s'estén des del Tuc d'Aubas fins al Tuc de l'Entecada.

I no podem oblidar, en aquest quadre superb, la mola piramidal d'Eth Montludé, que aparentment sembla el cim més elevat de tots. La seva altiva cara nord va canviant de color i de textura durant el dia i al ritme de les estacions.

La imatge descrita, sempre renovada, és visible des de molt punts dels itineraris d'aquest sector. Es tracta d'una sèrie de

Vista de Canejan

propostes per descobrir aquesta primera zona de la Val de Toran d'una manera variada i força completa. Canejan, per tant, no és només el final d'una visita en cotxe, sinó també el punt de pas i de partida de magnífiques excursions que multiplicaran les perspectives d'aquest poble-mirador.

A més de la naturalesa, un element important de les sortides del sector és l'antropològic, puix que hi ha incomptables senyals de la presència de vida humana que antigament omplia la muntanya. Fins i tot els llocs que ara considerem feréstecs, abans eren plens de camins, de cases, de bordes, de prats i conreus, de fonts i abeuradors, de bestiar i, sobretot, d'una multitud de persones que havien teixit un veritable entramat cultural.

Punts de partida dels itineraris

- a) **Pontaut:** les dues primeres excursions del sector parteixen d'aquest caseriu situat en la mateixa carretera N-230, a uns tres quilòmetres de Les en direcció a França.
Per començar a caminar cal seguir la carretera de Canejan, travessar el pont de pedra sobre el riu Garona i agafar un camí a l'esquerra de la primera corba. D'aquí parteix el camí d'Era Còsta fins a Canejan (hi ha un indicador i una caseta amb una imatge de la Vèrge des Nheus i una font amb rentadors coberts). Es troba aparcament davant d'uns edificis derruïts que antigament havien estat els rentadors del mineral extret de les mines de Liat.
- b) **Canejan:** la resta de sortides d'aquest sector parteixen d'aquest poble, situat a 6 km de Pontaut. El més aconsellable és deixar el cotxe a l'aparcament que es troba abans de les primeres cases.

*Pontaut • Canejan • Campespin:
per Era Còsta, Eth To i Pujòla-Amellet*

El primer itinerari d'aquesta guia comença en el lloc on el riu Toran desemboca en la Garona. S'accedeix a Canejan pel camí d'Era Còsta, tal i com s'havia fet durant segles. Un bon traçat de ferradura permet salvar un abrupte desnivell de tres-cents metres de manera relativament còmoda. Cal fer 33 corbes, que curiosament coincideixen amb el nombre de pobles que té la Val d'Aran ("Se vòs saber es pòples dera Val d'Aran, compda es marrècs de Canejan").

Però l'excursió no s'acaba a Canejan, sinó que continua enlairant-se pel vessant de la muntanya on està situat el poble, ple d'edificacions esparses enmig dels prats, la majoria deshabitades i moltes ja derruïdes. S'afegeix, al gaudi de la bellesa paisatgística, un sentiment de nostàlgia per una cultura pastoral que encara es percep en l'ambient, tot i que ja es pot donar per extingida.

Fitxa tècnica

- Horari: 2 h 40'.
- Desnivell: 650 m.
- Dificultat física: *.
- Dificultat tècnica: cap.

Itinerari

0 h. Pontaut. Vèrge des Nheus i rentadors. Tot just travessat el bonic pont de pedra sobre les aigües blaves i verdes del Toran, s'enfilen les primeres corbes del camí d'Era Còsta, que permeten un ascens còmode i sense pèrdua fins a Canejan. En un revolt protegit per un mur de formigó, s'observa l'engorjat final del riu Toran. A mig camí es troba un canal i una resclosa que antigament portava l'aigua a la central elèctrica de Pont de Rei.

0 h 45'. **Canejan.** Val la pena fer un tomb pel poble que, si bé no conserva cap edifici històric rellevant, està ben arreglat i té magnífiques vistes del Baish Aran des de qualsevol racó. De la casa acastellada de Sirat, que surt a gairebé totes les guies turístiques, només en queda un portal de marbre i la part inferior d'una torre, ja que la resta es va cremar fa molt temps. En el solar on hi havia hagut casa Benosa, que tenia

capella pròpia, s'hi van aixecar, a principis del segle passat, els dos edificis de les escoles, actualment destinats a altres usos municipals.

Ens dirigim cap a l'església i pugem pel dret carrer del Cap deth Poble, que esdevé un camí després de les darreres cases.

1 h. Casa i bordes d'Eth To. Estan situades en la mateixa posició respecte Baish Aran que Canejan, però el centenar de metres guanyats en milloren la perspectiva.

El camí puja fins a una altra casa (Era Piarra), s'encaixa entre murs de pedra gairebé coberts per la vegetació i després fa una llarga diagonal (E).

1 h 20'. Borda de Pujòla-Amellet. Situada en un prat encerclat per una tanca de pedres, sota la punta del Cap dera Sèrra (1.275 m). En aquest lloc feréstec hi havia hagut, fa ja molts anys, algunes cases habitades.

El sender que duu a Campespin és a la dreta del camí per on anem (abans que aquest faci corba), exactament davant de la primera entrada de la borda, una rústega porta enmig del mur. Després d'un brusc descens per un pas rocós (hi ha unes construccions derruïdes al peu d'aquest lloc tan abrupte), el camí planeja, amb algunes petites baixades i pujades, tot passant per entre arbres esparsos i antics prats ara plens de falgueres.

Superat un barranquet, per on llisca un petit rierol, passem un tram preciós aixoplugats entre roures i freixes, amb algunes construccions caigudes. De fet, ja som al caseriu de **Campespin**, on no fa gaires anys encara hi havia una casa habitada.

Casa de Campespin

1 h 45'. Bifurcació. Cal agafar el camí de l'esquerra, que puja a unes altres cases de Campespin (1.250 m aproximadament). El de la dreta, que baixa, ens servirà per al retorn. En pocs minuts ens posem al final de la costa, on hi ha una font de raig generós i una casa derruïda. Més endavant hi ha una altra casa en bon estat i unes bordes cada dia més malmeses.

Descens

Des de les últimes cases de Campespin, tornem enrere fins a la bifurcació i seguim el sender de l'esquerra, que enllaça ben aviat amb el camí d'Era Guarèra, per on baixem. Amb curtes i dretes llaçades arribem al camí d'Era Cau (que duu a Porcingles) i, cap a la dreta, ens dirigim a Canejan, des d'on reprenem, en descens, el camí d'Era Còsta fins a Pontaut.

Pontaut • Canejan • Porcingles:
Era Còsta • Camí d'Era Cau

Des de Canejan, el bonic camí d'Era Cau planeja fins a Porcingles, l'únic caseriu de la Val de Toran on encara hi ha algunes cases habitades tot l'any. Aquí encara és possible copsar una pàl·lida imatge del que havia estat la vida tradicional en aquesta ribera.

El retorn a Pontaut es fa ran del riu Toran, evitant la carretera sempre que sigui possible, per descobrir racons amagats on l'aigua i la vegetació són els protagonistes. És molt recomanable fer aquesta ruta a la primavera, quan desperten els verds de les zones baixes i contrasten amb la blancor intensa de la muntanya.

Fitxa tècnica

- Horari: 2 h 45'. Variant: 2 h 30'.
- Desnivell: 400 m.
- Dificultat física: *.
- Dificultat tècnica: cap.

Itinerari

0 h. Pontaut. Seguim l'itinerari 1.

0 h 45'. Canejan. Plaça de Castra, davant de l'Ajuntament. Agafem el carrer i després camí d'Era Cau, que duu a Porcingles. Després d'una curta pujada pel costat d'unes bordes, es

Camí dera Cau

planeja per la solana de la muntanya, amb belles perspectives dels barrancs de Bordius i de Corilha, dominats pel cim d'Eth Montludé. En la primera part del trajecte, el terreny és rocós, amb arbres esparsos i, sobretot, amb molt de matoll i falguera. En aquestes contrades, la manca de bosc no vol dir escassetat de vegetació. Prop de Porcingles, passem, en descens suau, arrecerats sota els arbres.

1 h 30'. Porcingles. Quan s'arriba a la font i als rentadors del poblet, hi ha una bifurcació a l'esquerra per on no hem de seguir (és el sender de gran recorregut GR 211, que va a Sant Joan de Toran i que nosaltres proposem a l'inrevés: itinerari 7). Continuem pel camí principal del caseriu, que està pavimentat i ens porta a la carretera. Seguim per l'asfalt (en direcció a Pontaut i Canejan), envoltats d'una vegetació de ribera molt exuberant, observant els jocs de l'aigua del riu Toran des d'una perspectiva enlairada.

1 h 45'. Cascada. Bonic salt d'aigua que hi ha en una petita gorja (és el punt més estret de la vall), abans d'un pont de la carretera que travessa el Toran. Deixem la carretera en aquest punt i ens situem en el marge esquerre del riu, per on busquem el millor pas entre l'espessa vegetació i els troncs caiguts. Més endavant, trobem un camí més ample que enllaça amb el pintoresc tram de carretera on el riu Toran avança planer entre esvelts trèmols.

Descens

Fem uns dos-cents metres de carretera fins a l'inici del camí de Bordius (pal indicador), al costat del bonic rierol del mateix nom. Deixem l'asfalt i prenem, a la dreta, un camí que baixa, senyalitzat com a sender de petit recorregut (PR-C 114) amb marques blanques i grogues. Abans d'un pont d'obra, agafem, ara cap a l'esquerra, una pista pel marge esquerre del riu Toran, entre prats ufanosos envoltats d'arbres.

Quan trobem el camí que porta a la casa de Nabiars, cal anar a l'esquerra fins a la carretera, per on baixem una estona. Abans que faci unes corbes molt tancades, una dreuera a la dreta ens conduirà de seguit als rentadors de les mines de Liat.

[**Variante:** Si hom parteix de Canejan, es pot seguir l'itinerari descrit fins al pont sobre el riu Toran, que es troba tot just després de baixar pel camí que hi ha davant del trencall de Bordius. En aquest cas, travessem el pont i seguim el camí que puja fins a enllaçar amb la carretera de Canejan, on agafem, uns cinquanta metres més endavant i a la dreta, el sender (PR) que puja en direcció contrària d'on veníem. Un fort pendent ens deixa de nou al camí d'Era Cau, per on prosseguim (W) fins a Canejan.]

Cabana de Cap des Malhs • Hònt Hereda: per Eth Laquet, Pujòla-Amellet i Eth To

El traçat d'aquesta excursió supera els límits habitats de la muntanya de Canejan, trepitja un extens territori de pastures (actualment molt malmeses pel matoll i les falgueres) i frega el marge inferior del bosc que s'enlaira fins a la línia de la carena, encara llunyana. L'altitud màxima que s'assoleix és modesta (poc més de 1.400 m), però és suficient per gaudir d'amples perspectives de les muntanyes de la Val de Toran, dels tresmils de Lys i, tot baixant per Eth To, del massís de la Maladeta, que s'aixeca majestuosament sobre el Baish Aran.

Fitxa tècnica

- Horari: 2 h.
- Desnivell: 500 m.
- Dificultat física: *.
- Dificultat tècnica: cap.

Itinerari

0 h. Canejan. Plaça dera Castra, on hi ha l'Ajuntament. Agafem el carrer d'Era Cau en direcció a Porcingles. Passem per la vora de l'antic *lauader* (rentador) i, en fort pendent, pel costat d'unes bordes.

0 h 10'. Barranquet i rierol. Travessat el rierol, després de la primera corba, deixem el camí de Porcingles i agafem a l'esquerra el camí d'Era Guarèra, que s'enfila per unes lloses de pedra (hi ha una creu uns metres més amunt). A partir d'un castanyer monumental comencen unes curtes ziga-zagues que superen un fort pendent i un considerable desnivell. Durant l'ascens es veuen magnífiques vistes de la frondosa vall de Bordius coronada per Eth Montludé. Els cims de Lys van apareixent tots arreglats. Quina temptació per als muntanyencs, aquestes crestes tan majestuosos!

0 h 30'. Trencall de Campespin. El deixem a l'esquerra i anem seguint la llarga diagonal ascendent que fa el camí (E) fins a la font d'Eth Laquet i, uns metres més amunt, a la borda del mateix nom. A partir d'aquí, el camí planeja una mica fins a arribar a unes llaçades que remunten uns ressalts rocosos, sobre els quals se situa la cabana.

Hònt Hereda

1 h. Cabana de Cap des Malhs (1.400 m). Molt petita, però en condicions per pernoctar-hi dues o tres persones. L'horitzó s'eixampla cap a llevant, amb la qual cosa obtenim una magnífica panoràmica de 180° dels cims del Toran i de les crestes de Lys. El gran circ que forma Eth Montlude, davant nostre, és idoni per observar el treball d'excavació de les geleres del quaternari.

Des de la cabana, agafem un camí que planeja entre falgueres (W), amb una gran sensació d'enlairament. Trobem una fonteta abans d'un bosc de faigs que, de fet, és la franja inferior d'una avetosa. El camí travessa el bosc, en descens, pel seu llindar inferior.

1 h 12'. Hònt Hereda. Font de doll migrat, però fresquíssima (es diu que dona longevitat a qui beu sovint la seva aigua).

Descens

El camí travessa una extensa zona de falgueres i passa pel costat de la cabana de Pujòla-Amellet (generalment confosa en els mapes amb Eth To). Es va veient Canejan, Bausen, Les i Bossòst, i van guanyant protagonisme les geleres i crestes del massís de la Maladeta. Passem per les cases d'Eth To, només uns minuts abans d'arribar a Canejan.

Índex

Presentació	5
Agraïments	9
Introducció	11
Característiques de la guia	17
Esperit de la guia	17
Àmbit de la guia	17
Estructura	19
Criteris dels itineraris	19
Perills possibles	20
Allotjament i menjar	21
Criteris toponímics	23
ELS ITINERARIS	
SECTOR 1. CANEJAN • PORCINGLES • TUC DE PAN	27
Itinerari 1 (excursió). Pontaut • Canejan • Campespin: per Era Còsta, Eth To i Pujòla-Amellet	30
Itinerari 2 (excursió). Pontaut • Canejan • Porcingles: Era Còsta • Camí d'Era Cau	33
Itinerari 3 (excursió). Cabana de Cap des Malhs • Hònt Hereda: per Eth Laquet, Pujòla-Amellet i Eth To	35
Itinerari 4 (ascensió). Dossau des Plans de Losars (1.646 m): per Penhes Males i Cap dera Sèrra	37
Itinerari 5 (ascensió). Tuc de Pan (1.720 m) • Cap de Canarilhes (1.763 m): per Eth To i Hònt Hereda	40
Itinerari 6 (ascensió). Tuc dera Pica (2.034 m): pel Tuc de Pan i Pas dera Potèrla	43
SECTOR 2. SANT JOAN DE TORAN • ERA TRAUÈSSA • VACIUÈR	45
Itinerari 7 (excursió). Sant Joan de Toran • Porcingles: pel PR-C 211 i la riba del riu Toran	47
Itinerari 8 (excursió). Pradet • Barratge de Sant Joan de Toran: pel marge dret del riu Toran	61
Itinerari 9 (excursió). Cabana d'Era Trauèssa • Plan: descens per Es Grauèrs	63
Itinerari 10 (excursió). Cabana de Plan: pel camí de Pradet	66

Itinerari 11 (excursió). Pas deth Hò • Vacuèr: pel Pas dera Potèrta i cabana d'Era Trauèssa	68
Itinerari 12 (ascensió). Era Pica (2.034 m): pel Pas de Salontèra i carena nord-oest	71
Itinerari 13 (ascensió). Dossau de Pas deth Hò (2.112 m) • Punta 2.098 • Punta 2.104: circuit des d'Era Trauèssa	73
Itinerari 14 (ascensió). Cap dera Pala Vacuèr (2.230 m): per les Passades de Vacuèr	75
Itinerari 15 (cresta). La Maleda de Pas deth Hò (2.108 m) • Dossau de Pas deth Hò (2.112 m): esperó sud • esperó nord	77
Itinerari 16 (cresta). Serra d'Era Trauèssa: travessia d'oest a est	79
SECTOR 3. CRESTA DE CRABÈRA • GUÈRRI • LIAT	81
Itinerari 17 (excursió). Es Grauèrs • Plan	85
Itinerari 18 (excursió). Es Grauèrs • Cascada del Corrau deth Mieï	87
Itinerari 19 (excursió). Estanhs de Cap deth Marc • Estanh Long de Liat: per Coma d'Arbe i camí de Güèrri	89
Itinerari 20 (excursió). Lacs deth Plan des Egües • Estanh Long de Liat • Estanhs de Cap deth Marc: per camí de Güèrri i Coma d'Arbe	93
Itinerari 21 (excursió). Integral dels estanys de la capçalera de la Val de Toran: Estanhets deth Pòrt d'Arbe • Estanh Long de Liat • Estanhs de Cap deth Marc • Lacs deth Plan des Egües • Estanh de Pica Palomèra • Lac deth Potz, per Coma d'Arbe, Menes de Liat i Güèrri	96
Itinerari 22 (ascensió). Cap dera Pala Vacuèr (2.330 m): per la Pala deth Bosquet	100
Itinerari 23 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m): pel Pas dera Comassa i Pòrt d'Auèran	102
Itinerari 24 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m): pels Prats Verds	105
Itinerari 25 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m): pels Prats Verds i cresta oest	108
Itinerari 26 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m): via dels Pastors	110
Itinerari 27 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m): pel Pòrt d'Arbe i Coma d'Albe	112
Itinerari 28 (ascensió). Tuc de Canejan (2.654 m): via de les Escales sobre llacs	114
Itinerari 29 (ascensió). Tuc de Canejan (2.630 m): via normal des del Pòrt d'Arbe	116
Itinerari 30 (ascensió). Tuc Blanc (2.640 m): Pòrt d'Arbe i esperó sud-est	118
Itinerari 31 (ascensió). Tuc dera Horqueta (2.708 m): pel Pòrt d'Arbe	119

Itinerari 32 (ascensió). Tuc des Crabes (2.377 m): pel Cap de Gùèrri i Pala deth Tuc des Crabes.....	121
Itinerari 33 (ascensió). Tuc des Crabes (2.377 m): pel Cap deth Marc, Corrau de Cap deth Marc i Plan des Egües.....	123
Itinerari 34 (ascensió). Pica Palomèra (2.478 m): pel Cap de Gùèrri i Cap de Bedreda	126
Itinerari 35 (ascensió). Tuc d'Ermèr (2.425 m): per la Pala de Gùèrri i Cresta dera Pala de Gùèrri	128
Itinerari 36 (cresta). Cresta de Crabèra: integral d'est (Vacuèr) a oest (Pòrt d'Arbe).....	130
Itinerari 37 (cresta). Cap deth Malh (Cresta de Crabèra): Era Trauèssa	133
Itinerari 38 (canal). Cap deth Malh (Cresta de Crabèra): canal Bessona	136
Itinerari 39 (canal). Cap deth Malh (Cresta de Crabèra): canal Lex	138
Itinerari 40 (canal). Tuc d'Ermèr: Era Bruma.....	140
Itinerari 41 (canal). Tuc d'Ermèr: canal Vel de Gel	143
Itinerari 42 (canal). Tuc d'Ermèr: canal Nera	145
SECTOR 4. BEDRERA • TUC D'ERMÈR • SÈRRA LONGA	147
Itinerari 43 (excursió). Estanhs de Bedreda: pel camí de Bedreda	149
Itinerari 44 (excursió). Vall de Bedreda • Barranc de Gùèrri: pel Cap de Bedreda i Lac deth Potz.....	152
Itinerari 45 (ascensió). Tuc d'Ermèr (2.425 m): des del Cap de Bedreda i carena est	154
Itinerari 46 (ascensió). Sèrra Longa (2.435 m, 2.422 m, 2.421 m i 2.441 m): travessia d'est a oest.....	156
Itinerari 47 (ascensió). Tuc de Lia (2.264 m): des de l'Estanh de Lia	158
Itinerari 48 (cresta). Tuc d'Ermèr (2.425 m): Cresta d'Es Portaus (oest).....	159
Itinerari 49 (canal). Tuc d'Ermèr (2.425 m): canal Canejan	161
Itinerari 50 (canal). Sèrra Longa (Punta 2.441 m): canal de l'Embut	163
SECTOR 5. COMATROJA • ES DEES • ES ARROGETES.....	165
Itinerari 51 (excursió). Lac de Comatroja (1.676 m).....	168
Itinerari 52 (excursió). Es Dees • Corrau des Ganadèrs • Coma de Peniblanques: travessia cap a Bedreda	170
Itinerari 53 (ascensió). Es Arrogetes (punta est, 2.374 m): pel Corrau des Ganadèrs.....	173
Itinerari 54 (ascensió). Es Arrogetes (punta oest, 2.368 m): pel Pas dera Escalica i descens per la canal central.....	175
Itinerari 55 (ascensió). Tiron d'Estancauilha (2.183 m): per la carena nord	177

Itinerari 56 (cresta). Tuc des Ganadèrs (2.322 m) • Sèrra Longa (punta oest, 2.441 m): cresta sud-oest	179
Itinerari 57 (cresta). Es Arrogetes • Sèrra Longa: cresta integral d'oest a est.....	181
Itinerari 58 (canal). Tuc des Ganadèrs (2.322 m): Canau Perduda	183
Itinerari 59 (canal). Es Arrogetes est (2.374 m): Era Canaleta..	185
SECTOR 6. ARBAET • ESTANCAUILHA • SÈRRAPLAN	187
Itinerari 60 (excursió). Camí d'Arbaet: per la fageda centenària.....	190
Itinerari 61 (excursió). Estancauilha: per Arbaet	193
Itinerari 62 (ascensió). Tiron d'Estancauilha (2.184 m): pel camí de Tèrranera	195
Itinerari 63 (ascensió). Tuc dera Escalica (2.353 m): pel Pas dera Escalica.....	197
Itinerari 64 (ascensió). Sèrraplan (2.326 m): per la Coma Laugèr.....	199
Itinerari 65 (ascensió). Sèrraplan (2.326 m): per la Coma de Mè.....	201
Itinerari 66 (ascensió). Era Montanheta (2.383 m) • Sèrraplan (2.326 m) • Tuc dera Escalica (2.353 m): travessia d'oest a est	203
SECTOR 7. Es COBOS • CUMEDAN • ERA MONTANHETA	205
Itinerari 67 (excursió). Es Cobos: Pèirahita, Cabana de Betlan i descens per Arbaet.....	208
Itinerari 68 (excursió). Es Cobos: Pèirahita, Tartèr des Cobos i Cabana de Betlan	210
Itinerari 69 (excursió). Estanh de Cumedan (2.057 m).....	212
Itinerari 70 (ascensió). Eth Latèr (2.143 m): Pala de Betlan, Coma Romian i Estanh de Cumedan	214
Itinerari 71 (ascensió). Eth Latèr (2.143 m): Es Cobos, carena nord-oest i Coma Romian	216
Itinerari 72 (ascensió). Era Montanheta (2.383 m): Coma Romian, Pala Estremèra, Era Tor i Plan dera Lauseta	217
Itinerari 73 (ascensió). Era Montanheta (2.383 m): per la Passada deth Casau dera Montanheta	219
Itinerari 74 (ascensió). Era Montanheta (2.383 m): pels Malhs dera Montanheta	221
Itinerari 75 (cresta). Era Montanheta (2.383 m): Sèrracorba, Malh dera Potèrla i Malhs dera Montanheta.....	223
SECTOR 8. BORDIUS • LAUJÒ • ETH MONTLUDE	225
Itinerari 76 (excursió). Bordius • Prats d'Era Artigossèra	228
Itinerari 77 (excursió). Estanh de Laujò (1.780 m): des d'Era Artigossèra.....	230

Itinerari 78 (ascensió). Cabana de Laujò • Cabana de Portet: pels Clòts deth Montlude i el Lac de Pèirabon.....	232
Itinerari 79 (ascensió). Era Montanheta (2.383 m-2.382 m): pels Clòts deth Pè deth Tiron i la Pala deth Gesp	235
Itinerari 80 (ascensió). Tiron de Laujò (2.338 m): per la carena nord.....	237
Itinerari 81 (ascensió). Tiron de Laujò (2.338 m) i Eth Montlude (2.517 m): per l'Estanh de Laujò, Clòts deth Pè deth Tiron i Pala deth Gesp	239
Itinerari 82 (ascensió). Eth Montlude (2.517 m): per Comica ...	241
Itinerari 83 (ascensió). Es Neres (2.247 m) • Tuc des Crambes (2.324 m) • Eth Montlude (2.517 m): Cresta deth Montlude	243
Itinerari 84 (cresta). Era Montanheta (2.383 m-2.382 m): pels Malhs dera Pala deth Gesp	245
Itinerari 85 (canal). Eth Montlude (2.517 m): canal Recta.....	247
Itinerari 86 (canal). Eth Montlude (2.517 m): canal Obliqua	249
TRAVESSIES	251
Itinerari 87 (excursió). Integral de la Val de Toran	252
Itinerari 88 (ascensió). Tuc de Crabèra (2.630 m) • Tuc de Canejan (2.654 m) • Tuc Blanc (2.640 m) • Tuc dera Horqueta (2.708 m). Integral dels quatre tucs	256
Itinerari 89 (ascensió). Tuc de Maubèrme (2.880 m): per Coma d'Arbe i Es Tauletes de Liat	259
Itinerari 90 (cresta). Integral de la cresta nord de la Val de Toran: des de Tuc de Pan fins al Tuc Blanc	261
 MAPES	 263
 Bibliografia i cartografia	 277